

‘Oranje boven, de keezen in de goot’: oproer in Gouda in september 1787

Wim Knoops

Aflevering 2

In de vorige *Tidinge* verscheen de eerste aflevering van een artikel over een oproer in 1787 van prinsgezinden, die maar al te graag rekeningen vereffenden met patriotten, die zich tegen prins Willem V en dus Oranje hadden gekeerd. Een Pruisisch leger, dat de prinsgezinden te hulp was gekomen, schiep volop de mogelijkheid voor een afdoende wraakactie. Hier het tweede en laatste deel van een bijzonder document.

Planmatige aanpak

Reeds eenige weeken voor de omwenteling had men bespeurd dat aan de waterkant op de gragten en in de straten op de kleine steenen overal de klinkers waaren opgevoomen en gaaten gemaakt, voor alle de huijzen van zoodaanige persoonen welke maar eenen bekend stonden als leeden der Vaderlandsche Societeit of van het Genoodschap: deze gebeurtenisse door het officie spoedig ontdekt, en door het zelve aan burg:[burgemeesters] daar van rapport gedaan zijnde scheen niet van dat belang te zijn dat fabriekmeesteren voor het herstellen dier gaaten spoedige zorg droegen dog bleek nu juist het teeken te zijn geweest waar aan men bij dag die huijzen onderscheiden konde welke de plunderzugt ten doel stonden te worden, terwijl bij avond nog andere teekenen hier toe behulpzaam waaren.¹

Men heeft dikwerff opgemerkt dat de heevigste onweersbuijen veeltijds worden vooraff gegaan door eene doodelijke kalmte, en met dies te meer geweld uijtbarsten naar maate die stilte in eene grootere trap word bespeurd. Even zoo was het thansch ook hier geelgen, den dag begon reeds ten eijnde te loopen, en de laatste tijd wierd grootendeels besteed aan het verbrijzelen en verder vernielen der halff in stuk geslagene meubilair goederen welke uijt de geplunderde huijzen waaren op het Marktveld door den anderen gesmeeten, hier meede scheen men de aan het bedaren gerakende woede geheel gekoeld te hebben, tot dat eindelijk de duijsternis een nagt aanvoerde, zwanger van de schandelijkste wanbedrijven, welke nauwlijks door de woeste volkeren veel min door burgers en ingezeetenen tegen hunne medeburgers en stadsgenooten, zoude gelooven bedreven te kunnen worden.

Het aanzienlijker en gemeene grauw nu door de buijtenlieden en zeer veel schippers knechts der Zeeuwsche en andere scheepen, gesterkt, en door zuipen en zwelgen meer aangezet, verdeelde zig in verscheiden hoopen door de geheele stad; als dezer hoopen wierden meestal door hoofden aangevoerd, en door dezelve met zeekere teekenen onderrigt welke huijzen al, welke niet, welke veel, welke min moesten geplunderd worden, in welke men slegts glaazen inslaan off geheel niets zoude vernielen waar voor men verzekert dat zij zelfs met goude rijders en andere specien rijkelijk zijn beloond geworden, deeze teekenen wierden dan eens door de hoofden zelve met de stokken welke zij als een stok van commando droegen, dan eens door het ligten off neerlaten [van] flam-bouwen tot gebruik der patrouilles geschikt, gegeven en het is aan het kwaalijke geeven of begriipen van deeze teekenen toe te schrijven, dat sommige glazen bij den predikant Metske, bij den burgerm: De Moor en diergelijke bij ongeluk zijn ingeslaagen, welke huijzen voorzeeker anderzints geen gevaar zoude hebben geloopt om eenige

schaade van deeze hoopen volks te ontvangen.²

Het huis van De Lange van Wijngaarden

De woede van een groot aantal deezer zich noemende voorstanders van het hujs van Orange, was boven al teegen het hujs en de goederen van den heer De Lange van Wijngaarden den pres: scheepen der stad Gouda, mitsgaders commandant van Goeganverwelle Sluijs ten tijde dat de princes van Orange aldaar was heen geleid, men begon met het inslaan der kostbaare spiegelglaasen en het openbreeken en stooten der deuren: de clercq der secretarije Jan Polijn bragt hier van de eerste tijding in het collegie van den magistraat, en gaff te gelijk te kennen dat eenige schutters bereid scheenen om met ernst den verdere voortgang der verwoesting paal en perk te stellen, ja zich ten dien eijnde op het voorplein van het raadhujs werkelijk aanbodden, 't collegie van den magistraat verscheen hier op oogenblikkelijk op het boovenste plein en de zich aanbiedende schutters hebbende doen koomen tot bij de steenen trap, sprak de bailliuw dezelve namens boovengem[eld] collegie op eene zeer eenvoudige dog tevens zeer ernstige wijze aan, dezelve kortelijk de gevolgen welke eene diergelijke verwoesting als zij voor hunne oogen zaagen voor hun zelve, voor hun dierbaarste panden en goederen noodwendig na zig sleepen moest, en hun aanmaanende om met kragt het geweld daar te keer te gaan, waar de zagtheijd niets meer konde uijtwerken; dit wierd door alle de zich daar bevindende aangenoomen, en een der scheepenen, nog iets tot appuij van het boovengemelde, hier bijgevoegd, en hun aangemaand hebbende om alle moogelijke moeijte met het nodige menagement in het werk te stellen, wierden ongeveer 36 à 38 schutters opgeteekend, en meest door den vendrig Kumsius van dezelve een lijst geformeerd. Onder dit werk riepen de meeste dat zij geen officieren, geen brood off geen drinken hadden, voor het laatste wierd oogenblikkelijk gezorgd en aangaande het eerste declareerden de heer bailliuw, dat hij zelve zich bij hen voegen, en nog andere officieren zoude meede neemen, na dat met

*Dominee Dirk Joan Metske.
Gravure I. Berkhey.*

*Mr. C.J. de Lange van
Wijngaarden. Portret uit een
pentekening door Leonard
Venroy (1734-1808). Foto's:
museumgouda.*

dit alles bijna een half uur verlopen was had men een ronde van 32 man gereed om naar het hujs van de hr. De Lange te trekken. Aan het hoofd van dezelve stelde zig de bailliuw, de capt. De Man, de vaandrich Van der Burch, en twee onderofficieren, terwijl deeze dezelve in twee pelottons verdeelde, bood zich nog een hoop van ruim 50 andere schutters aan, veelal van het gemeenste soort, om zoo als zij zeide de stad te defendeeren. Men had liever zich met de eerstgenoemde van welke sommige het meer ernstig dan van te vooren scheenen te meenen, vergenoegd ende trachte deeze laatste op het Marktplaats bij den ander te houden, dan zij zulkx bemerkende drongen na booven, zoo dat men de partij koos om hun kortelijk hun pligt voor oogen te houden en hun in het corps de garde onder directie van andere officieren te plaatsen. De bailliuw trok vervolgens zelve naar het hujs van de heer De Lange staande op de Westhaven aan het hoofd der boovengemelde ronde, om zoo veel moogelijk het zelve te behoeden. Voor dit fraaj gebouw was eene talloose hoop graauw saamengevloeyd en een meenigte reeds van binnen bezig met het vernielen der kostbare meubilen, tapijten, behangsels, houtwerk niet alleen in de beneeden vertrekken, maar zelves tot op de boovenkaamers waar in zekere Frans Hartman, voorheen als lijffknecht bij gemelden heer gediend hebbende en kort voor de omwenteling nog aanmerkelijke diensten van dezelve genooten hebben-

de zig zeer dapper heeft gekweeten, hebbende niet alleen aanwijzing gedaan van de geheime plaatsen van dat hujs en het graauw gebragt waar de beste meubilen, sil-
verwerk etc. stonden: maar is zelfs een der
voornaamste in het aan stuk slaan en rui-
neeren van dezelve geweest, ook zegt men
dat seekere schrijnwerker aldaar zeer veel
mahonie houtwerk in vroeger tijd door hem
zelve gemaakt heeft aan stuk geslaagen,
zijnde de straat en stoep zodanig opgepropt
dat men elkander verdrong, onder een aan-
houdend gezang, getier en gevloek.

De bailliuw trad na het volk toe vergezeld
van zekeren Zonnenberg, welke een der
ijverigste was om het geweld te stuijten en
die veel invloed op de gemoederen scheen
te hebben; na den hoop een en andermaal te hebben vermaand en doen vermaanen om
ruimte te maaken, liet gemelde bailliuw het geweer vellen en drong er op in, maar
nauwlijcx waaren de schutters eenige passen voortgerukt, of zij draajden, bij het volk
koomende, de geweeren zijdelings van het zelve aff, zich zorgvuldig hoedende van
iemand zelfs in het minste aan te raaken. Hier door echter kwam zoo veel ruimte dat
men de deur en de naatste vengsteren vrij kreeg, waarop een halve kring tegen het
huijs aangeslaagen en de schutters gelast wierden om den anderen met geveldde gewee-
ren te blijven staan, ten eijnde aldus den toegang aff te snijden; dit verricht zijnde trok
de bailliuw met voorn: Sonnenberg en nog 6 schutters uijt de twee pelottons het huijs
in latende de overige onder commando der officieren met strikte last van niemand door
te laten. Men ruimde eerst de voorkaamers van volk eenige wierden de deur uijtgeleijd,
en andere het vengster uijtgesmeeten, een dronken plunderaar wierd op de trap een
kaars uijt de hand genoomen, het eenigste ligt 't welk men had en men verjoeg ze ver-
ders van booven en uijt het onderhuijs. Dan het duurde niet lang of teegen twee welke
verdreeven wierden kwaamen ses wederom van vooren af aan instuijven, 't geen door
de stuk geslaagen raamen gemakkelijk geschiede konde, Sonnenberg hier over teegen de
bailliuw klagende, begaff gemelde heer zich na buijten, en vond tot zijne grote verwon-
dering dat de schutters in stade van hunne posten te bewaaren in teegendeel met
geschouderde geweeren troepsgewijze met den anderen stonden te praaten en het spel
aan te kijken zonder dat de officieren dezelve scheenen in order te kunnen houden;
zoo veel moogelijk de kring hersteld zijnde, keerde men andermaal terug in het huijs,
dog het duurde weijnig tijds off men zag het zelfde gebeuren, waarop de bailliuw terwijn
voorn: Sonnenberg en eenige anderen de luiken toesmeeten, naar buijten gaande zag
dat het grootste getal van schutters verlopen was, en dat ook het grauw weeder na
andere huijzen afzakte, de weijnige oovergebleevene schutters nauwlijcx 6 of 7 in getal
verklaarden niets meer te kunnen uijtrichten zonder versterking.

*Westhaven 52, het hujs van De Lange van Wijngaarden
waarbinnen de plundersaars danig tekeeringen. Foto: SAMH.*

Uitbreiding der plundering

De bailliuw alvorens naar het raadhuijs te keeren, wierd nog onder het volk 't welk
thans beezig was met de glaazen in de huijzen van den clerq Van Alphen, den predi-
kant Willet, de kruijdenier Van Alphen, den clerq Van Spanjen en den hr. collonel
Blauw in te smijten gezien - dog zonder dat dezelve iets in staat was tot stuiting van dit
geweld uijt te richten - te min daar hier geen schutter te vinden was en de steenen ja
zelfs het geroofde zilverwerk als een hagelbuij oover de hoofden vloogen. Hier op

henengaande en in het raadhuijs aangekoomen zijnde, gaf hij order dat een tweede patrouille zoude affgaan, gelijk ook geschiedde dog welke spoedig daarna eeven onverrigter zaake terug keerde, zelfs meend men met zekerheid te weeten dat sommige schutters aan een der officieren welke hun slegts met los kruid wilde doen vuuren, zulkx niet alleen weigerden, maar dreigde in zoodaanig geval op hem zelve het eerst te zullen aanleggen. Bij den burg. Van Toulon waaren de plunderaars tot diverse reizen toe geweest een jonge, die kort na dien tijd zijn graf vond in den IJssel, en zeeker met-selaarsbaas hakten de deur open, de gordijnen en andere meubilen wierden gestoolen en aan stukken geslaagen, het dak agter van het huijs gehaald de wijn in de kelder deels uitgezooopen deels aan stuk getrapt.

Bij den heer oud scheepen Van den Kerkhooven van Groenendijk ging het niet minder ruuw en godloos toe, want in het geheele huijs zoo wel van binnen als van buiten was niet een enig raam heel, maar daarenbooven sloeg men ook aldaar de spiegels, lugters en andere kostbare meubilen etc. aan gruijs, off smeed die in 't water; men sneed beddens deekens, gordijnen, en wat dies meer is, met slaagers messen, door de knegt van zijn buurman de vleeshouwer Grendel daar toe van huijs gehaald aan stukken, met den wijn leefde men eeven als bij den hr. Van Toulon ja zelfs deed men op het vleesch dat daar in huijs was zijn gevoeg.

Mevrouw de wed. Van der Does schoon nooijt tot de patriott: zaak behoord hebbende wierd door een schutter, maar ook te gelijk een plunderaar genaamt, Van der Werff, welke haar op zijn schoot nam, gedwongen om een glas wijn, vermengd met het bloed dat uit zijne gewonde handen liep, op de gezondheid van den prins van Oranje te drinken - de schutter Hermanus Hund wierd bij den chirurgijn Van Steel³ op het inslaan der ruyten met zijn stadsgeweer betrapt, en ieder hoek der stad leeverde nieuwe toneelen van goddeloosheyd op.

Terwijl partij - nijd - en wraakzugt op deeze wijze op zommige plaatsen een gedeelte der schutterij niet alleen werkeloos maakte, maar zelfs hun rol in de plundering deed meede spelen, had de vrees eene geheele teegenstrijdige uijtwerking op een ander deel van dat uijt een gescheurd lichaam. Zeekere Pieter Smaaling, knegt van de Amsterdamsche volkschuijt, was die middag van laastgemelde stad 't huijs gekoomen, en aan den uijthoorn door de troupes van den Rhijngraaff aangehouden zijnde, en eenige detachementen onderweg vernoomen hebbende had den angst hem doen denken en verspreidden, dat een gedeelte deese troupes op Gouda in aantogt waaren.

Paniek en toenemend geweld

Hier bij kwam het gerucht van het aanaderen van het burgerlegertje,⁴ dit gerucht allengs van mond tot mond voortgaande was spoedig zoo ver aangegroeijd, dat men in verbeelding een en ander reeds voor stads poorten zag. De capitein Bleuland wierd met het bajonet op de borst gedwongen met een detachement schutters na de Potterspoort te trekken, om daarna te verneemen; zekere Gerrit Hendrik Fortuin een der zich opgeworpenen hebbende hoofden der Oranje Partij, trok met eenige schutters een poort uit, na dat hij zich alvorens door dezelve plegtig trouw had doen sweeren, de kapitein Griffioen wien men daar toe ook wilde dwingen, weigerde zulks volstandig, zeggende dat het in hun macht stond hem ooverhoopt te schieten, maar dat hij zoo lang hij capitein was, orders aan zijne onderhebbende schutters geeven, maar niet van dezelve wilde en moest ontvangen. Spoedig bleek het dat deese gerugten ijdel en hersschenschimmen waaren; en van deese vrees verlost ging men dies te geruster met de baldaadigheeden op den voorigen voet voort, verscheijden huijzen aan verscheijden hoeken der stad wierden door verscheijden troepen om ver gehaald, beschadigd en uijtgeplunderd, zonder dat men zich aan iets stoorde, omtrent deesen tijd verscheen wederom Jan Pluim in de magistraat (gelijk alle de hoofden des Oranje Partij gewoon waaren dien dag als het hun

Potterspoort. Foto: SAMH.

geluste de zaal in te treden) en verklaarde alles te doen wat hij konde om het geweld te stuiten, dog dat het volk niet te houden was, dat het echter wel wat bedaaeren zoude, maar dat men zig niet verwonderen moest, dat het zoo gebeeten was, dat hij vreesde dat het hujs van zekeren Bos pijpmaakers baas last zoude lijden, want dat deese Bos zeeker kwaalijk hem Jan Pluim nog onlangs had gesproken, de heeren Couperus, Metelerkamp, Van den Kerkhooven en andere hem hier op te gemoet voerende dat het zoo veel te meer dan zijn belangens waaren te zorgen dat men om zijnent wille niemand op deese wijze benaadeelde, antwoorde voorn. Pluim dat hij wel zijn best deedt dan dat het volk niet te houden was maar dat het evenwel ook een slegte daad van gem[elde] Bos was geweest zoo te spreken voegende er eindelijk tot driemaal toe bij dat hij mijnheer den officier niet meer zoude raaden van het raadhujs en onder het volk te koomen; dewijl zulks zeer gevaarlijk zoude zijn waarop laastgem: hr: repliceerde zijn pligt zoo veel hij konde te zullen volbrengen zonder zich door vrees te laten weerhouden; en ogenblikkelijk zich hierop gereedmakende om met een ronde aff te gaan, wierd hij door den hr. Van Eijck en Metelerkamp wederhouden, welke zulks volstrekt niet wilde dulden zeggende zelfs te zullen medetrekken; gelijk zij ook ongeveer ten twaalf uren des nagts deden, met zich nemende de hr. Van Teijlingen, en trekkende van het raadhujs langs de Westhaave voorbij het hujs van de heer De Lange en oover de Utrechtsche Brug bij de Oosthaaven terug keerende voorafgegaan en gevolgd wordende door flambouwdragers en toortsen.

De bailliuw hier op na het vertrek van de bode van het stadhuijs gegaan zijnde vond aldaar onder anderen den secretaris Van der Burch en de lijffknecht van de hr. burger.m. De Meij, en kort daar na zag men gemelde hr. afkoomen verkleed in de jas van voorn. knecht, en deszelfs hoed opgezet

Dominee Jan Arent Smit. Gravure J. Kobell.
Foto: AHGG.

hebbende, & verzelde van de bode Van de Pol het raadhuijs aftreedden, gaande de Oosthaaven op; bij het huijs van mevrouw de wed. Boon ontmoetede hij de ronde, uijt en agter welke de glazen wierden ingesmeeten in het nieuwe societeits huijs bij de pred. Smit gem. hr. ging hier een oogeblik in huijs en kort daar op bij mejuffr. de wed. Van Vliet, alwaar de vrouw van de heer collonel Blauw zich bevond, vervolgens langs de Spieringstraat en Minderbroeders Steeg zich even bij den heer Lestevenon en in zijn eigen huijs begeeven hebbend volgde hij voorsz. ronde na, welke nu pas tot op de Westgouwe bij het huijs van den pijpmaaker Van Leeuwen was geavanceerd, denkelijk met oogmerk om dus onbekendt zoo als hij zich verbeelde te zien of deese heeren, welke de schutters aanvaardden en bij dezelve mooglijk meer vertrouwen hadden ten minste niets verdagt waaren bij den boovendrijvende partij, met meer vrugt dan hij de plundering konde doen ophouden.⁵ Het tegendeel bleek nogtans behalven het inslaan der glaazen in verscheidene huijzen, was off wierd alles bij voorn. Van Leeuwen geheel vernield en uijtgeplunderd, de pijpen aan stukken geworpen, de pijpmaakers schroeven en ander gereedschap, ja ook de meubilen wierden in het water geworpen, ja het hulpmiddel zoude hier erger geweest zijn dan de kwaal zelve, want een flambouwdraager staande kort bij de hr. Metelerkamp stak onder voorwendsel van te ligten de flambouw teegen het boovenbind der deur zoodanig dat er een gat in brande, eindelijk het zij door de poogingen dier heeren het zij omdat er niets meer te vernielen overbleef verliet men daet huijs om nieuwe voorwerpen van plundering op te zoeken.

Bij den kruydenier Mullart, wierd olie, stroop, garst en andere eetbaare waaren langs den grond vertreedden en op de stukken geslaagen vaaten baldaadig door het volk gedanst. Het huijs van den heer oud bailliuw Plemper van Bree was reeds van glaazen beroofd en zoude naar allen schijn voor het grootste gedeelte zijn omver gehaald geworden zoo niet de zorg der twee dienstboode voor de goederen van hun afwezende heer welke ter vergadering van de O[ost] I[ndische] Comp[agnie] als bewindhebber weegens deese stad zich te Amsterdam bevond, veel kwaad door het sluijten der binnendeuren had voorgekoomen. Bij den pijpmaaker en coopman Verzijl wierdt in het huijs ook alles geruineerd. Het huijs van den timmerm. Meurs staande op de Oost Gouwe was insgelijks van binnen deerlijk verwoest en de goederen in presentie van deszelfs huijsvrouw die niet uijt haar huijs had willen gaan, omringt van eenige onnoozele kinderen aan stuk geslaagen niet teegenstaande het zelve omringd en vervuld was van schutters, eindelijk egter verliet de woeste hoop zonder egter de handen aan gemelde vrouw off kinderen geslaagen te hebben het huijs, terwijl men den hr. Metelerkamp het laast de deur zag uijtkoomen en het volk er uijtdrijven.

Patriotten ontvluchten de stad

Men verzeekerd dat de bailliuw na hier eenigen tijd onder het volk gestaan en dat alles gezien te hebben, alleen terug is gekeerd op het stadhuijs en zich van zijne geleende kleederen ontdaan hebbende in de magistraats vergadering heeft gedeclareerd, dat hij door zijn eigene oogen zedert dien geheele dag en nacht en door anderen ontwijffelbaare berigten, welke zijn correspondentie hem had gesuppediteerd, volkoomen overtuigd zijnde van de onmooglijkheijd om de lang beraamde plundering⁶ op te doen houden voor en alear het plan ter uijtvoer was gebragt, en daarenbooven geheel ontbloomd van alle soutien zoo wel van dienaers als schutterij niets meer zoude uijtvoeren, dat hij echter bereid was alles op nieuw te waagen indien men maar eenig middel wist aan de hand te geeven, 't geen hij eevenwel niet geloofde dat thans mooglijk zoude weezen, hierop geen voldoende antwoord off liever geheel geen antwoord bekoomende, declareerde hij alverder dat hij in een volstrekt regeeringlooze stad alwaar het grauw meester was, en de regeering alle stem verlooren had, en niet konde terug krijgen alwaar zelfs geen gereguleerde vergaadering meer konde gehouden worden, alwaar ein-

delijk het tijdstip gekoomen was 't geen hij zoo dikwels had voorspeld, nog zijn persoon, nog zijn character meer konde waagen aan de insolentie van een opgeruijd en woedend canaille, veel min afwachten dat hij officier van de graaffelijkheid van Holland zijnde, door troupes eener vreemde moogendheid deeze stad tot een conquete dier moogendheid zag maaken, dat hij echter bereid was op het eerste ontbod zoodra deese de stad geruimd mogte hebben weder te keeren dat hij voorts raadde aan die geenen welke wisten dat zij van de wrok van het gemeen iets te vreezen haden, op hunne hoede te weezen en zich niet vrugteloos te waagen.

De Tiendewegspoort. Foto: SAMH.

Men zag voorts voorn. heer bailliuw nog verscheidene reizen op het Plein en in de raadkaamer gaan, tot dat hij zich eindelijk met den heer scheepen De Kets Houtman en captein Griffioen van het stadhuijs af en de Thiendewegs Poort uijt begaf; zoo als van achteren bleek tot aan het buijten verblijff van den heer Griffioen van waar de voorn. heer Couperus & De Kets, vervolgens eerst op Rotterdam, en daar na op Amsterdam vertrokken: zijnde de tijd deezer retraitie even oover drie uren des dingsdags morgen, buijten en behalve welke heeren zig ook nog verscheidene andere zoo regenten als burgers die bij het gemeen in haat waaren, en op geen soutien der regeering die zoo als gebleeken is niets te zeggen had, konden hoopen uijt de stad geretireerd hebben om de woede van het canailje voor welke zij zig niet vijlig achtete te ontwijken, en waar in sommige nimmer sommige lange daarna zijn geretourneerd.

Nauwlijks waaren de drie gemelde heeren vertrokken off het gerucht verspreidde zich dat dezelve waaren heengegaen om het vliegend leeger in te haalen,⁷ en zoodra zulks binnen de tijd van 1 of 2 uren, door de gantsche stad was verspreid geworden veroorzaakte de schrik gepaart met vermoedheid en dronkenschap dat men eindelijk een einde maakte aan de verwoesting en vernieling van die dag en nagt terwijl een aantal, zich aan de regeering adresseerde, schreeuwende om geweeren om in staat gesteld te worden, om zoo als zij het noemden, teegen de patriotten de stad te defendeeren. Gelijk dan ook zeer spoedig op order der magistraat een aantal der, van de patriotten geremoeverde geweeren aan allerlei soort van volk wierd uijtgegeeven; nieuwe werktuijgen om geweld en onderdrukking voort te zetten in handen van verwoede en aangehiste hoopen uijt het gemeenste slag van ingeseetenen, welke tot dit tijdstip zich al zeedert lange hadden voorbereid.

De magistraat capituleert

De leeden der magistraat resolveerden in tussen zig aan de regeerende hertog van Brunswijk, commandant en cheff oover de in de Republiek zig bevindende Pruisssische troepen te adresseeren: en zonden werkelijk een comisie naar Schoonhooven aan dezelve, alwaar hij oover Gorinchem welke stad zich wilde defendeeren, dog na dat er reeds door eenige ingeworpene bomben brand was ontstaan, genoodzaakt was zich oover te geeven, met een groot aantal troepes was binnen gemarcheerd, met verzoek dat zijn

excellentie de goedheid geliefde te hebben, om eenige troepes naar deeze stad te zenden, om was het mogelijk dezelve voor verdere plunderingen en verwoestingen te behoeden.

De balans

Uijt al het voorgemelde nu, zoowel als uijt zekere lijst van huizen welke tusschen den 17 en 18e september 1787 geheel, welke gedeeltelijk, en welke alleen maar glaasen zijn ingeslaagen te vinden onder de bijlaagen no. 1 is duidelijk gebleeken dat de gepasseerde dag en nagt is doorgebracht met het pleegen van allerlei geweldenarije als ontwaapenen, plunderen, glaasen inslaan, steelen rooven en vernielen van het goed en geld hunner medeburgen, en dat wel door lieden zie bijlaagen no. 2⁸ dewelke insgelijks volgens een daar van geformeerde lijst, op welke men buijten het gemeenste slag van volk, niet alleen zodanige personen voorheen bekend onder den naam van ordentlijke geseeten burgers maar zelfs zeer fatsoenlijke en gestabieleerde familien bevind, bekend zijnde onder aan schoon schijnende glimp voorgaave getrouwe voorstanders te zijn van het hujs van Oranje dog dat dezelve de grootste vijanden van dat hujs zijn geweest, zal niemand die eerlijk denkt met mij in twijffel trekken, noemende het voorengaande en 't geen in 't vervolg nog gebeurd is, niet anders dan een geoorloofde vrolijkheid en dat, daarmede de oude constitutie hersteld, en de prins tot het voorige gezag en luister was gebragt geworden.

Jammer is het dat men niet kan onderrigt worden van de verscheidene gebeurtenissen in die dag en nagt in de kamer der magistraat dewelke van 's maandags 's morgens ten 9 uuren tot des woensdags avonds om tien uuren zonder intermissie zijn vergaaderd geweest, voorgevallen, als welke zeerkerlijk voor een groot gedeelte zeer aanmerkelijke stoff ter ooverweeinging zoude opleeveren.

[Einde van het verslag van de onbekende auteur, 36 geschreven blz. in totaal omvattend. Dan volgt tot slot op blz. 37 nog een aanvulling, en wel van de hand van Jan Couperus zelf.]

Epiloog van Jan Couperus

Bij gelegenheid der plundering van het huis van den tabaksverkoper Verzijl op de Tiendeweg viel met mij iets voor, 't geen door den steller van dit verhaal niet naauwkeurig is opgetekend; ongaen⁹ om deszelfs merkwaardigheid echter verdient bekend te zin. Na dat ik, als bailliuw, mij naar dat huis had begeven, en deels met geweld deels door zagtheid het gemeen er uit was verdreven, wierdt het volk van agteren op gedrongen en omcingelden mij niet ver van de waterkant, op de zoogenaamde Zevenstraat. Ik zag het oogenblik dat men mij in de gragt zoude werpen, en stond in beraad of ik mij door goede woorden zoude redden, of den degen trekken en pogen om er mij door te slaan; ik beproefde eerst het eerste, en zeide onder anderen, dat als ik iemand hunner reden had gegeven om mij te mishandelen, en het om mijn leven te doen was, dan zulks hun geen moeite behoefde te kosten daar ik in hunne handen was en den dood niet vreesde; en zoo vervolgens. Dit scheen eenigen indruk te maken. Maar op eens opent zich de hoop volks en een grote vrouw in een gescheurd wit jak, zonder muts, met loshangende haren vliegt toe, valt mij om den hals, neemt mij onder den arm, en schreeuwt het volk als magt hebbende toe dat zij den eersten die de handen aan den officier durfde slaan de oogen uitkrabben en vertrappen zoude; niemand bewoog zich en ik ging in triumph met mijn geleidster agter de kerk om naar 't stadhuis zonder door iemand gevolgd te worden.

Korte Groenendaal 25 waar de vlashakelaarster Lijs Bul woonde. Het huis zal er toen ongetwijfeld geheel anders hebben uitgezien. Foto: H. van Dolder.

Hier volgde een zamenspraak.
Ik: *Wel vrouw wie ben je dat je zoo veel belang in mij stelt.*

Zij: *Wel ken je me dan niet, ik ben Lijs Bul uit het klooster. De steêhouwer had mij beboet voor 3 drie guldens en ik had geen drie duiten. Doe ging ik na jou toe, en je schold ze me kwijt; maar dreigde me dat as ik 't weêr daên je me op water en brood zou zetten en daar ben ik je nog dankbaar voor; dat vee mot voor de duivel geen hand aan je slaan, of ik verniel ze.*

Ik bedankte de vlashakelaarster Lijs Bul,¹⁰ die mij nog beloofde haar invloed ten goede te gebruiken en kwam veilig op 't stadhuis.

Deze vrouw heeft zich daar na wel gedragen, heeft een fornit winkel in de Korte Groenendaal en 't gaat haar goed terwijl de meeste hoofden der plundersaars eene geweldige dood hebben ondergaan of verongelukt zijn.¹¹

J[an]: C[ouperus]:

Noten

- 1 Uit deze alinea blijkt dat de nachtelijke plundering geen spontane uitbarsting van volkswoede was, maar in de dagen voorafgaand aan de 17e september zorgvuldig was voorbereid door de leiders van de Oranjesociëteit.
- 2 Ook uit deze alinea blijkt dat achter de ogenschijnlijk chaotische plunderingen en verwoestingen een strakke organisatie school. In de nacht van 17 op 18 september 1787 werden 52 huizen geplunderd, en bij 209 de glazen ingeslagen. Het is opmerkelijk dat bij deze nachtelijke, grootscheepse actie, uitgevoerd door honderden personen in alle delen van de stad, en daarin alleen bijgelicht door toortsen en flambouwen, slechts op vijf van de 209 adressen 'bij abus' de glazen werden ingeslagen. Bij een spontane, ongeleide uitbarsting van volkswoede zou dit, zeker in het midden van de nacht, onmogelijk zijn geweest.
- 3 Op 15 februari 1788 stuurde de Goudse patriot Hillebrand van Rossen een brief naar De Lange van Wijngaarden, waarin hij, terugkijkend op de gebeurtenissen van maandag 17 september 1787, beschreef hoe de aanvoerders of commissarissen van de Oranjesociëteit de plunderingen leidden, en daarnaast aangaven bij wie er geplunderd moest worden, en zelfs in welke mate. Een citaat uit deze brief: 'Frederik van der Hoeve en Fortuijn met 16 man in het geweer, zogenaamde burgers, heeft het Sijn gegeven om te plunderen. Van der Hoeve hadt een flambouw in de hand, en kwamen van Potterspoort afmarseeren, en voor Blanket zijn huïjs, hield men halt, stak de flambouw omhoog draaide zig een rond, en marseerden weer voort. Zo ook bij de heere Verzijl, Mullart, Plemper en Van Leeuwen en ogenblikkelijk ging men aan het Glazen in slaan en plunderen, bij dominee Bessan stak men de flambouw eens op en neer, en daar wier wat minder gedaan, dit was het Sijn'.
- 3 Jacobus van Steel, chirurgijn.
- 4 Dit gerucht dook enige malen op, en veroorzaakte dan steeds verwarring. Het zou dus om een patriotisch legertje gaan. Zie ook verderop in de tekst.
- 5 Inhoudelijk een lastig te duiden zin; ook grammaticaal moeilijk te volgen.
- 6 Nogmaals verkondigt hier de onbekende auteur dat de plundering een goed voorbereide operatie was.

- 7 Dit gerucht was feitelijk ongegrond, maar helemaal onlogisch was het toch niet. Het vliegend leger, met daarin een fors Gouds contingent van 40-50 man, bevond zich op dat moment bij Vlaardingen. Er is een verslag van De Lange van Wijngaarden, de commandant van dit contingent, bewaard gebleven (bron: Nationaal Archief, Collectie Dumont-Pigalle, bundel R), waarin hij noteerde: 'Smaandags den 17 september smorgens de tijding van het overgaan der stad Gorinchem aan de Pruischen wordende bevestigd, vermeerderde de samenrottingen, en stonden er over al in de stad hoopen volks om het oog op de huizen der patriotten te houden, en verspreide de vrees en het gerugt zig, dat men de huizen derzelven wilde plunderen, ter dier tijd waren er veele leden van het Goudsche Genoodschap in het Burgerleger ten getale van bijna 50, en 30 te Goejanverwelen Sluis in bezetting, van welken de commandant met 40 man op die tijd terstond op het bekomen berigt, dat het te Gouda zoo slegt gesteld was van Vlaerdingen na Gouda op marsch was gegaan om de daar zijnde leden van het genoodschap te hulp te komen en te versterken, dan ten 7 of half 8 uuren te Rotterdam komende, en door den bailliuw van die stad gewaarschuwd werdende, dat de Pruisen reeds aan deeze zijde van Schoonhoven waren en de plundering te Gouda reeds aan de gang was, staakte hij op raad van den zelve bailliuw en van eenige officieren der schutterij zijne verdere marsch, en vereenigden zig weder met het Burgerleger te Delfshaven'. Het feit dat Couperus zijn weg over Rotterdam koos moet waarschijnlijk het gerucht veroorzaakt, of versterkt, hebben.
- 8 De twee genoemde bijlagen ontbreken. Maar uit andere bronnen zijn de adressen van de geplunderde huizen, alsmede van de huizen waarvan de glazen werden ingeslagen, bekend. Ook de namen van de plundersaars zijn bekend. SAMH, AC 200, Collectie Varia, inv. nrs. 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 294, 521, 522, 523, 524.
- 9 'Ongaen', onbekend woord. Betekent wellicht zoiets van: 'hetgeen'.
- 10 Is Lijsbeth/Lijsie Nieuwenhuijsen, in 1777 gehuwd met Dirk Bul, een opperman / turfopdrager aan het stadhuis. In 1787 woonden zij met hun gezin aan het Lombardswatertje. Dirk Bul was lid van de Oranjesociëteit, en was, samen met zijn vrouw, actief betrokken bij de orangistische plunderingen van september 1787.
- 11 Deze laatste opmerking is onduidelijk. Voor zover bekend zijn hier geen bewijzen voor. Temeer vreemd is het dat deze opmerking wordt gemaakt slechts een maand na de plunderingen. Van doden is niets bekend.